

Är det ingenting speciellt med välfärdstjänstearbetet?

- En essä om klassanalys för nästa samhälle.

ROLF Å GUSTAFSSON

Offentliga organisationer med uppfostrande och hjälpande verksamhet utgör en anomali i modern klassteori. Sett i ljuset av teorin om kommunikativ handling framträder nya aspekter på välfärdstjänstearbetet. En samhällsvetenskap för »nästa« samhälle kräver mer analys av offentligt arbetsgivarskap och studier av det pågående systemskiftets följder för de förtroendevaldas interna relationer till olika klasser av anställda.

»Här slutar manuskriptet«?

När Friederich Engels efter Karl Marx död sammanställde och lät publicera del tre av *Kapitalet* 1894 tvingades han avsluta texten med ett abrupt »här slutar manuskriptet« just när det blir riktigt intressant för nutida läsare som intresserar sig för vad jag här benämner *välfärdstjänstearbete*. Det är ett samlingsbegrepp som innefattar hälso- och sjukvård, äldreomsorg, socialtjänst och

Rolf Å Gustafsson är professor i medicinsk sociologi och verksam vid Arbetslivsinstitutet i Stockholm. Han har publicerat ett flertal böcker och artiklar om vårdens organisation, styrning och förändring över tid, senast i boken *Välfärdstjänstearbetet – dragkampen mellan offentligt och privat i ett historie-sociologiskt perspektiv* (Daidalos 2000).

skola.¹ Marx inleder med några grundläggande distinktioner av betydelse för den planerade utläggningen av klassteorin, men när läkare och ämbetsmän skall behandlas kommer det berömda avbrottet:

1 Med välfärdstjänstearbete avses här landstingens och kommunernas verksamheter inom hälso- och sjukvård, socialtjänst, barnomsorg, äldreomsorg, skola och övrig omsorg, inbegripet förebyggande arbete på dessa områden, samt den utbildning som ges inom dessa områden genom kommuner och landsting. Dessutom ingår offentligt forsknings- och utvecklingsarbete. Enligt SCBs statistikdatabas 2000 baserad på AKU och klassificerat enligt SNI92 utgör offentliganställda i dessa verksamheter ca 25 procent av de sysselsatta i Sverige 1987-1998: se vidare Gustafsson 2000a, s. 105.

Den första frågan som skall besvaras är denna: Vad är det som konstituerar en klass? [...] Det finns tre stora samhällsgrupper, vars komponenter, de individer som bildar dem, lever av sin respektive arbetslön, profit och jordränta; lever av att utnyttja antingen sin arbetskraft, sitt kapital eller sin jordegendom.

Emellertid skulle utifrån denna ståndpunkt t. ex. läkare och tjänstemän också bilda två klasser, eftersom de tillhör två skilda samhällsgrupper, vars medlemmar i varje grupp får sin reventy ur samma källa (Marx vol 3, 1973:784 -785 [1894], min understrykning).

För Sveriges del kan konstateras att offentligt finansierat och bedrivet välfärdstjänstearbete nu utgör nära en fjärdedel av arbetsmarknaden. Att Marx inte hade mycket att säga om detta är naturligt, men att marxistiskt inspirerad klassanalys fortfarande har mycket litet att säga om fenomenet är underligt.²

Skall vi då lyssna på de marxister som tagit fasta på den bokstavliga innebörden i andra texter av Marx? På sätt och vis ökar trovärdigheten i de förutsägelser som varnat för en ständig tillväxt av motsättningar mellan arbete och kapital i takt med att kapitalinvesteringar görs i sådana verksamhetsfält som hittills varit »fredade« från detta. En utvidgning av vinstdriven vård, omsorg och utbildning – detta är vad som

de facto sker i Sverige idag³ – kan uppfattas som att klasstrukturen renodlas utefter förutspådda linjer.⁴ Ytligt sett verkar en del polemiska uttalanden i *Kommunistiska manifestet* från 1848 stämma med händelseutvecklingen i Sverige drygt 150 år senare.

Vår epok, bourgeoisins epok, utmärker sig [...] därigenom, att den har förenklat klassmotsättningarna. Hela samhället delar sig alltmer i två stora fientliga läger; i två stora,

3 Andelen välfärdstjänstepersonal som är anställd i alternativa driftsformer varierar starkt mellan olika kommuner och landsting och mellan olika delar av vad som här betecknas välfärdstjänstearbete. I hela Sverige utgör (år 2000) andelen anställda i alternativa driftsformer 12,8 procent av all välfärdstjänstepersonal (varav 1,5 procentenheter hos offentligt ägda bolag, 8,1 hos vinstsyftande företag och 3,2 procentenheter anställda i icke vinstsyftande alternativ drift): Trydegård 2001. Se även Gustafsson 2000a, s. 21 och 2000b. Även privat finansiering i form av olika försäkringar förekommer och föreslås numera allt oftare; se exempelvis Bengtsson (2000).

4 Hoff 1985, s. 210 och Ahrne et. al. 1995, s. 58 refererar en ortodox marxistisk analys av offentligt anställda (Projekt Klassenanalyse 1975 som dock ingen av dessa ansluter sig till). Ahrne sammanfattar: ... "Eftersom den grundläggande värdeskapande processen i samhället sker i den kapitalistiska processen står de offentligt anställda utanför detta kapitalförhållande. Deras lön kommer inte direkt ur produktionen utan tas från produktionen via skatter på löner och vinster m.m. Deras lön är, enligt detta synsätt, endast härlett från produktionen, (abgeleitete Revenue,[...]). Eftersom de anställda inte deltar i den kapitalistiska produktionsprocessen är de inte heller direkt exploaterade genom att de inte utför något merarbete, som ger vinst åt kapitalägare. De kan då inte heller tillhöra arbetarklassen."

2 Se exempelvis Ahrne, Ekerwald & Leiufrud 1995 .s 57 ff, Alestalo, Bislev & Furåker 1991, Carter & Fairbrother 1995, s. 133, Castells 1999, s. 213 och s. 235 ff, Hoff 1985 och Wright 1997, s. 459ff.

varandra direkt motsatta klasser, bourgeoisie och proletariat. (Marx & Engels 1848; enligt Ahrne, Ekerwald & Leiulfsrud 1995:14)

Men, jag tror inte att detta är allt som kan och bör sägas om välfärdstjänstearbetet och dess producenter. Gösta Esping-Andersen försökte 1993 väcka en central frågeställning genom att postulera två möjliga parallella klasstrukturer i post-industriella samhällen; ... »a male-dominated fordism hierarchy, and a female-biased post-industrial hierarchy. In the extreme case, we might envisage two class structural logics, each being gender-specific« (Esping-Andersen 1993:17).

I denna essä skall jag diskutera hur välfärdstjänstearbetet kan analyseras i ett klassperspektiv och avser då inte ekonomisk, social och politisk ojämlikhet i största allmänhet. All slags beskrivning och analys av stratifiering kan i och för sig vara samhällsvetenskapligt relevant, men här avses en diskurs vars kärna kortfattat kan anges som bestående av åtminstone nedanstående minsta gemensamma nämnare:

1. Ambitionen är att diskutera »*strukturell teori*« om ojämlikhet i Aage Sörensens mening; ...» the source of inequality resides in the relation between classes and not in the efforts and skills of the incumbents of these classes« (Sörensen 2000:1524).
2. En analys som syftar till att undersöka om – och i sådana fall hur – människors *arbete* och arbetsvillkor utgör en central del av de stratifieringsprocesser som studeras.
3. Till detta kommer också den högt

ställda – och därmed svåruppnåeliga – ambitionen att analysera övergripande *samhällelig förändring* ...»the ultimate objective of class analysis ... is, to explain social change by the action of classes (Sörensen 1991:77).⁵

Den engelske sociologen John Goldthorpe – vi skall återkomma till hans inflytelserika empiriska forskning på området – reser en central fråga i förbindelse med klassanalys; vad är det som skall förklaras? (Goldthorpe 2000b:160).

Den vetenskapsteoretiska hållning som är utgångspunkt för Goldthorpes berättigade fråga vägleder dock inte den föreliggande essän. Min bedömning är att sådana högt ställda krav på klassanalysens förklaringsvärde måste betraktas som prematura om och när fenomenet välfärdstjänstearbete dras in i bilden. En stringent och empiriskt hypotestestande ansats à la Goldthorpe riskerar i det nuvarande kunskapsläget – som vi skall se – att lägga en hämsko på analysen av välfärdstjänstepersonalens klasspositioner. Goldthorpe gör ingen skillnad mellan välfärdstjänstepersonal och anställda inom andra sektorer av arbetslivet i sina klassanalyser. I reflektioner över de egna empiriska rönens teoretiska relevans riktar Goldthorpe sina förklaringsambitioner mot stabila egenskaper i västerländska klasstrukturer:

5 Citatet fortsätter...” This presupposes that class interests are homogeneous within classes. If not so, classes will fragment along lines defined by personal characteristics.” Se även Sörensen 2000, s. 1524. Av skäl som jag hoppas kommer att framgå i artikeln ansluter jag mig inte till Sörensen på denna senare punkt.

A major reorientation of class theory is here implied. Rather than such theory being, as in both its Marxist and liberal forms, concerned ultimately with explaining dynamics of class, in regard either to class formation or decomposition, what would now appear of central importance is to account for the stability of class, or at all events, for the very powerful resistance to change that class relations and associated life chances and patterns of social action would appear to display (Goldthorpe 2000b:164, min understrykning).

Frågan är dock om det är rimligt att betrakta klasstrukturen i vårt samhälle som stabil, när numera nästan en fjärdedel av lönearbetarna har arbetsgivare som väljs av kommunens medborgare och arbetsuppgifter som snarare handlar om att reparera människor och skapa social infrastruktur än att masstillverka föremål. De resonemang som utvecklas i det kommande har dock inte primärt ett polemiskt syfte riktat vare sig mot Goldthorpe eller andra representanter för modern klassanalys. Den väg jag vill gå är ett öppet och prövande resonemang om på vilket sätt klassanalysen skulle kunna utvecklas för att också kunna omfatta det motsägelsefulla välfärdstjänstearbetet. Essän är inspirerad av den marxistiska, historiematerialistiska, idétraditionen inom nutida samhällvetenskap.

Ett sätt att karakterisera denna typ av klassanalys är att hävda att den är kopplad till en vida spridd och intuitivt övertygande bild av kapitalistiska samhällen (i varje fall för dem som inte anfräts av alltför mycket systemteori eller neoklassisk nationalekonomi). Den bilden kan skisseras som följer:

Det pågår ett orättmätigt utnyttjande av arbetskraft; dem som inte äger eller kontrollerar produktionsmedel måste försörja sig genom att sälja sin arbetskraft och tvingas därmed också att medverka till att upprätthålla ett system som gynnar de som köper arbetskraft; det vore därför konstigt om inte de exploaterade förr eller senare sluter sig samman för att upphäva detta system.

När det gäller den första och andra punkten i de tre minsta gemensamma nämnare som i det föregående urskiljts i denna tradition, indikerar relevant litteratur att den sammansatta frågan om hur *exploatering* rimligen bör definieras, hur den går till och framförallt hur den kan mätas fortfarande är olöst.⁶ Min slutsats blir att vi bör leta efter fler dimensioner

6 Arbetsvärdeläran, som länge utgjorde fundament för marxistisk analys av hur exploatering uppkommer genom arbetsprocessen i kapitalistiska ekonomier, anses idag av de flesta som misskrediterad (som ekonomisk analys) ; se exempelvis Lind 1992 och Sen 1980 (den senare argumenterar dock för att fokus på arbetsvärdelärens brister som teori för prisbildning är missriktad). John Roemer publicerade 1982 sin berömda bok "A General Theory of Exploitation and Class"; se de utmärkta sammanfattande redogörelserna av Petersen 1984 och Mayer 1994, kapitel 3. Denna teori anser många banbrytande: Roemer hävdar att exploatering i kapitalistiska samhällen (med arbetsmarknad) endast är ett specialfall av andra möjliga former av exploatering (exempelvis kapitalistiska ekonomier med endast kreditmarknader) och att den ojämna fördelningen av produktionsfaktorer, som föregår det ekonomiska handlandet, är det centrala. Han kan därmed härleda olika former av exploatering, utan att basera sin teori på arbetsvärdeläran. Roemer ägnar sig dock inte åt empiriska mätningar av exploateringsgrad

av »strukturell ojämlikhet« än sådana som primärt kan knytas till arbetsprocessen i klassisk marxistisk mening. En följd blir att perspektivet bör vidgas också när det gäller den tredje punkten ovan, synen på historisk förändring, som inte längre uteslutande kan kopplas till kollektivt handlande (klassformering och klasshandlande, »klass für sich«, utifrån objektiva ekonomiska intressen; »klass an sich«).⁷ Resonemangen i essän kan därmed bli urvattnade till oigenkännlighet i ett marxistiskt perspektiv och samtidigt alltför »teoretiskt luftiga« och immuna mot empirisk testning i Goldthorpes mening. Mitt försök att närma välfärdstjänstearbete och klassanalys till varandra är med

eller exploateringskällor. Teorin bygger – i enlighet med gängse tradition inom ekonomisk analys – på konstruktion av teoretiska modellekonomier, som sedan analyseras deduktivt. Roemers teori är komplex och debatten om dess giltighet, metod och etiska implikationer utgör ett expertfält, som ligger utanför mitt kompetensområde; se vidare Roemer 1986, Schwartz 1995 och Pålsson Syll 1991 och 1998, s. 368.

Här bör också nämnas att nyligen har en skiss på en teori publicerats där klasser betraktas som ...”structural locations that provide rights to rent-producing assets”; Sörensen 2000, s. 1525. Exploatering innebär enligt denna referensram att någon erhåller ränta (som kan ske på en mängd olika sätt förutom genom köp och konsumtion av andras arbetskraft) utöver den baslinje som (hypotetiskt) uppstår på en perfekt fungerande marknad enligt neoklassisk analys (räntan är i normalfallet lika med noll). Detta försök att finna ett nytt fundament för klassanalys baserad på exploateringsförhållanden anses ha sina poänger, men har i en första värdering avisats: Se Wright 2000, Goldthorpe 2000a och Rueschemeyer & Mahoney 2000.

7 Fantasia 1995 innehåller en intressant översikt över detta problem och pläderar för ett

andra ord ett försök till dialog –mellan olika forskningsperspektiv och i förhållande till läsaren.

De svårbestämbara »intermediära klasserna eller skikten« än en gång?

En stor del av forskningen om intermediära skikt eller klasser har med rätta kritiserats för att vara fångad av det paradig som den historiskt sett manligt dominerade »traditionella industriarbetande arbetarklassen« utgör (Esping-Andersen 1993:11, Larson 1980:134, Myles & Turegun 1994:

sammansatt perspektiv. Det är en analytisk sanning (eller om man så vill en tautologi) att medvetet framdrivna samhällsförändringar kräver att grupper av människor identifierar gemensamma intressen och genomdrivar dessa i relation till andra grupper; genom kamp, förhandling, övertalning, kompromiss osv. Däremot är det i princip en empiriskt öppen fråga i vilken utsträckning detta överhuvudtaget är möjligt i olika situationer (och i vilken utsträckning denna möjlighet realiserats). Det finns en strömning inom social teori där temat är att undersöka nutida samhällens alltmer komplexa, systemliknande och självgående karakter. Ofta framstår då samhällen som ting-lika och opåverkbara; se exempelvis Waters 1994. Mot detta står en central utgångspunkt för marxistisk analys, nämligen att motverka tendensen att uppfatta kapitalismen som ett ting-lik och naturgivet tillstånd; se Miller 1996. Mancur Olsens berömda teorem om free-riders är ytterligare ett bidrag till tesen om svårigheten eller omöjligheten att åstadkomma klasshandlande utifrån gemensamma intressen. För en översikt och kritik; se Abrahamsson 1986, kap 5.

116-117 och Savage 1995:17). Även kapitaltalets nutida företrädare förefaller fångna av bilder från en mer renodlad industrikapitalism än den vi lever i. Studerar man den retorik som svenska kapitalintressen använder i syfte att argumentera för en privatisering av välfärdstjänstearbetet, upptäcker man att detta uppfattas som vilken tjänst som helst, lämplig för produktion i industriella organisationsformer (Gustafsson 2000a:120 ff.).

Många samhällsvetare – långtifrån enbart marxistiska sociologer – uppfattade länge efterkrigstidens sociala förändringar i den anglo-amerikanska världen som ett tecken på att klassiska »småborgerliga« mellanskikt skulle försvinna (Myles & Turegun 1994:109). Denna »gamla klass« av egenföretagande hantverkare, affärsmän och professionella yrkesutövare hade redan mot slutet av 1800-talet själv organiserat sig till försvar mot ett förmodat uttraderande från den sociala topografin (Ericsson 1988:kapitel 1). Under mellankrigstiden skrev den tyske socialdemokraten och sociologen Theodor Geiger en inflytelserik artikel med titeln »*Panik i medelståndet*«. Tesen var att de mellanskikt som hotades av proletarisering, i betydelsen försämrade arbetsvillkor, minskad social status och ökad otrygghet, inte självklart kunde förväntas söka allians med arbetarklassen (Burris 1986:331, Castro 1992:kapitel 4). Tanken att en medelklass på glid mot social deklassering skulle vara »opålitlig« och oförutsägbar vad gäller politisk identitet och handlande – detta var i Weimar-republikens Tyskland med en Nationalsocialism på framväxt – utövade ett stort inflytande på forskningen (Ericsson 1988:18, Burris

1986 och Gilkeson 1995:355). Renässansen under 1970-talet för klassanalys av mellanskikten drevs i stor utsträckning fram av en liknande strävan att identifiera möjliga allianser med arbetarintressen och strukturella hinder mot sådana allianser (Burris 1986, Larson 1980).

Under efterkrigstidens 1950- och 60-tal dominerades samhällsvetenskapens »mainstream« av industrialiserings- och moderniseringsteoretikernas bild av den storskaliga industrins framväxt. Den tidigare oanade ekonomiska tillväxten uppfattades som ackompanjerad av en förborgerligad arbetarklass. Denna sågs i sin tur som alltmer kulturellt sammansmält med mellanskikt av olika slag i ett socialt mobilt samhälle karakteriserat av »ideologiernas död«.

Mer ortodox marxism såg storindustrins erövringar som tecken på att en alltmer proletariserad arbetarklass växte fram, om än för tillfället med höjd levnadsstandard, så på sikt med alltmer utarmade och homogena arbetsförhållanden.⁸ Detta utlöste inom anglo-amerikansk professionsforskning en omfattande debatt om huruvida löneanställda professionella yrkeskategorier i »välfärdsbyråkratier« skulle betraktas som proletariserade eller som byråkratiska-professionella yrken med viss bibehållen autonomi i sin yrkesutövning (Derber 1983). Eller handlade det om en »ny« klass av något slag (Butler 1995, Freidson 1984 och Larson 1980)? Det faktum att exempelvis läkarkåren i Tyskland, och inte minst i de nordiska länderna, alltsedan 1700-talet varit nära knuten till statsmakten integrerades sent

8 Harry Bravermans arbete från 1974 är en tydlig exponent för denna linje; se vidare Form 1987.

i den sociologiska professionsforskningens begreppssystem och perspektiv. Denna senkomna historiska och kontextuella känslighet inom professionsforskningen bidrog säkerligen till de svårigheter att åstadkomma en rimlig klassanalys på det område vi här intresserar oss för (Freidson 1994).

De intermediära klasserna, skikten, klasspositionerna, de proletariserade tjänstemännen, de offentliga »servicearbetarna«, de professionella mellanskikten med arbetsledande och intellektuella uppgifter – beteckningarna och fokus i analysen varierade – fortsatte dock att växa i antal. För Sveriges del växte de i stor utsträckning i den offentliga sektorns hägn. Problemet forskarna inte blev överens om var hur man skulle karakterisera detta fenomen i strukturella termer.

By the 1970s virtually all class theorists - Marxist and Weberian - had converged on the centrality of two broad strata for understanding the class structure of advanced capitalist societies: the growing army of mid-level corporate officials engaged in the day-to-day administration of the modern firm on the one hand, and the professional and technical 'knowledge workers' who have become virtually synonymous with postindustrialism, on the other. Just how to treat the latter group was a matter of considerable contention (Myles & Turegun 1994: 112-113).

Teoretisk underbestämning

Ett problem med de flesta varianter av »klasskartor« som sett dagens ljus är att de saknar en vetenskapligt övertygande kopp-

ling till respektive övergripande sociala teori. Problemet är i och för sig inte specifikt för marxismen. All samhällsvetenskap brottas med besvärande glapp mellan empiriska iakttagelser och övergripande teoretiska referensramar. I Marx fall diskuteras ofta kontrasten mellan å ena sidan hans sammansatta, empiriskt rika och historiska analyser om relationen mellan klassförhållanden och samhällsförändring (flera klasser än bourgeoisie och proletariat brukar figurera i dessa) och å den andra sidan de inte helt konsistenta klassteoretiska utläggningarna, som ju dessutom bryts och förblir ofullgångna.⁹

As is often noted, Marx created two class 'maps'; an abstract class map at the theoretical level of capitalist mode of production, identifying two classes, and descriptions of various actors in his political writings that are alleged to be involved in class struggles. However, Marx never provided a 'systematic linkage' between structure and actors (Sitton 1996:18).

Erik Olin Wright måste betraktas som en av de absolut ledande marxistiska forskarna med empirisk inriktning. Ett av hans centrala bidrag är en typologi över klasspositioner. Genom denna bildas tolv klasspositioner (varav tre fundamentala; kapitalister, småbourgeoisie och arbetare). Alla kategorier har en unik kombination av de tre källor till exploatering som Wright härlett teore-

⁹ Se exempelvis Abrams 1982, s.50ff, Bislev 1981, s. 25-26, Castro 1992 kapitel 5, Rueschmeyer & Mahoney 2000, s. 1589 och Svallfors 2000, s. 119 ff.

tiskt (storleken på och kontroll av *kapital*, *auktoritetsrelationer* i arbetet och knappa *expertkunskaper/kompetenser*).¹⁰ Denna typologi visar sig dock empiriskt sett fånga in ungefär samma förändringar i moderna samhällens klasstruktur, som det uttalat icke-marxistiska klass-schema sociologen John Goldthorpe konstruerat. Vi skall återkomma till detta. Här kan ändå nämnas att Goldthorpe ställer relationen mellan arbetsgivaren och arbetstagaren i centrum. Med hjälp av ett stort empiriskt material har han därvid tillsammans med medarbetare påvisat en mängd mönster i attityder, levnadsvillkor och ihållande barriärer mot rörlighet mellan olika klasser över generationer.¹¹ I sitt magnum opus kommenterar Wright det faktum att hans empiriska resultat – trots betydande skillnader i konceptualiseringen av klassbegreppet – sammanfaller med Goldthorpes i viktiga avseenden:

...as a practical set of operational categories, the class structure matrix used in this book does not dramatically differ from the

class typology used by Goldthorpe (1980) and Erikson and Goldthorpe (1993). As is usually the case in sociology, the empirical categories of analysis are underdetermined by the theoretical frameworks within which they are generated or interpreted (Wright 1997, s. 37).

Wright har under drygt tjugo års tid arbetat med marxistisk klassteori och därvid tillämpat modern samhällsvetenskaplig kvantitativ metod. I den sammanfattande bokens förord får vi veta att ...»Originally, this was meant to be a focused, short-term project. In 1977 I had absolutely no intention of embarking on a megaproject that would eventually involve more than fifteen countries and millions of dollars.« Och många känner nog igen sig i det ärligt hållna förordet ...»It was as I felt that if only I could get the *concepts* right, then the theoretical issues would fall into place (or at least become more tractable)«. Wright hävdar att en viktig lärdom är att det vanliga är bättre att ge sig i kast med empiri

10 Se vidare Wright 1997, s. 17-26. Wright inspirerades till denna formulering av sin klassteori av Roemers nämnda bok från 1982, vilket ledde till att Wright omarbetade sin tidigare teori. Wright 1997, s. 33 tar dock avstånd från Roemer 1986, som där polemiserar mot Wright's argumentation för att fortsatt betrakta exploatering i arbetet som grundläggande för marxistisk klassanalys.

11 Goldthorpe 1995: ... "the view of class I take - in contrast to that of, say, Marxists of the 'labour process' school inspired by Braverman (1974) and also, it seems, of most feminists - is not a 'work-centred' one (cf. Wright 1989a); that is to say, it is employment relations that determine class positions, not the nature of work tasks

and work role per se, nor yet the degree of autonomy, authority, etc. that is conferred on the individuals performing them. [...] That is, a relationship in which, as Erikson and I have put it (1992b:41-2): 'Employees render service to their employing organization in return for compensation, which takes the form not only of reward for work done, through a salary and various perquisites, but also comprises important prospective elements –for example, salary increments on an established scale, assurances of security both in employment and, through pension rights, after retirement, and, above all, well-defined career opportunities.' " En viktig poäng är att man därigenom kan bestämma tjänstemäns klassposition.

– »muddle through with somewhat less certain concepts« – och parafraiserar en kommentar som fällt om den abstrakte Talcott Parsons – det är inte så smart att hålla på och packa resväskan för en resa som aldrig blir av (Wright 1997:xxix). Det finns dock ett mått av besvikelse hos Wright över ett i förhållande till forskningsinsatsen rätt klen utbyte. När det gäller kopplingen mellan teori och empiri är det som om Wright inte riktigt vet vad han skall tro;

... in the end, I do think that it has been worthwhile sticking to this project for so long. This is not mainly because of the hard 'facts' generated by the research. If you simply made a list of all of the robust empirical discoveries of the research, it would be easy to conclude that the results were not worth the effort. [...] The real payoff from this project has come, I think, from the effects of thinking about the same ideas, concepts and puzzles for so long. I have returned countless of times to the problem of difference between Marxist and Weberian ideas about class, the meaning of exploitation and domination as analytical and normative issues in class analysis, the conceptual status of the »middle« class in a relational class framework, and so on (Wright 1997: xxx, min understrykning).

En samhällsvetare arbetar – vare sig han/hon är medveten om det eller ej – med intellektuella referensramar som inte hänger ihop som perfekta hypotetico-deduktiva system. Någonstans på vägen »uppifrån« teorins abstrakta antaganden och värdepremisser och »ner till« mätbar empiri sker ett brott (och vice versa). Det är ingenting nytt som Wright stött på i sitt

marxistiska klassprojekt. Möjligen tydliggörs problemet genom hans öppna hållning och genom det studieobjekt han ställt upp:

The task of class analysis is not simply to understand class structure and its effects, but to understand the interconnections among all these elements and their consequences for other aspects of social life (Wright 1997:3).

Kamp om och mellan klasser

Det är en gammal insikt att språk, begrepp och samhällsvetenskapliga perspektiv är en del av den process som i marxistiska termer vanligen betraktas som klassformering (hur en klass »an sich« eventuellt blir till en klass »für sich«). Göran Therborn har i en översikt formulerat sig pregnant:

Klasskampen är inte bara en strid mellan klasser. Inom det polariserade fältet av kapital och kapitalet underordnat lönearbete är klasskampen också en konflikt om klasser, om var gränser och frontlinjer går. Hur den senare typen av klasstrider avlöpt och präglar nutida förhållanden kan vi lättast avläsa genom språket. I lagstiftningens, den officiella statistikens, den politiska debattens och vardagslivets språk (Therborn 1987: 239).

En taktik i den ideologiska striden om klassbegreppet och dess tillämpning är naturligtvis att överhuvudtaget undvika begreppet. Historikern Asa Briggs hävdar i en översikt att mot slutet av 1800-talet hade begreppet klass blivit ...»a rather naughty word with unpleasant associations«

(Briggs 1967:70). Det första angrepp på klassanalys från »main-stream« samhällsvetenskap jag stött på härrör från 1873. Den vid denna tid vitt lästa engelska sociologen Herbert Spencer (1820-1903) ägnade ett kapitel i sin *Principles of Sociology* till att diskutera »the class bias« (Briggs 1967). En mängd forskare har därefter med jämna eller ojämna mellanrum deklarerat klassanalysens död (Se Anderson 1988, Breen & Rottman 1995, Grusky & Sörensen 1998, Svallfors 2000 och Therborn 1987).

Det finns en växande historisk forskningsgren som studerar klassbegreppets regionala och tidsmässiga »konjunkturer« vad gäller innebörd, kontroversiell laddning och spridning (Calvert 1982, Corfield 1991, Gilkeson 1995, Stråth 1990 och Therborn 1987). För Englands del hävdas att när John Wade 1833 publicerade sin *History of the Middle and Working Classes*, så lanserades ingen främmande terminologi (Briggs 1967:46-47, Crossick 1991 :150). I Sverige talas om arbetarklassen i *Underdånigt betänkande angående fattigvården i riket* publicerad 1839.¹² Den första belagda engelska användningen av begreppet class med hänvisning till samhällsstruktur – »an order or distribution of people according to their several Degrees« – är från 1656 och förekommer i den fjärde publicerade ordlistan över det engelska språket (Calvert 1982:12). Genom diskursiva förvecklingar

12 Magnusson 1990, s.194. Här kan också nämnas att Lönnroth 1989, s. 97 hävdar att juristen och den socialistiska utopisten Nils Herman Quiding under pseudonymen Nils Nilsson Arbetskarl introducerade begreppen över- och underklass i Sverige i sin "Slutlikvid med Sveriges lag" publicerad i fyra volymer 1871-76.

kom klassbegreppet att sammansmälta; A, tanken att samhället delades i olika grupper genom *produktionen* av materiella förnödenheter (i detta avseende spelade de franska fysiokraterna en viktig roll), B, idén om människors *rangordning* efter värde, plikter och privilegier (här fanns naturligtvis kristna föreställningar, som i sin tur sammanvävts med feudala ståndsförfattningar och ideologier) (Calvert 1982 kapitel 1). Om vi får tro historikerna kom klassbegreppet i denna sammansmälta mening att användas som ett vapen i politiska konflikter i England under första halvan av 1800-talet (Crossick 1991: 155-156).

Intressant nog synes en reaktion ha kommit under senare delen av 1800-talet. I det viktoriaiska samhället blev individuella attribut som moral och intelligens mer dominerande i den offentliga diskursen. Redan mot slutet av 1860-talet kan försök att avföra klassbegreppet från dagordningen registreras. Den för tiden inflytelserike liberalen G. C Brodrick skriver 1867 ...»What is a 'class' but a purely artificial aggregate, which may consist of hundreds, thousands, or millions, according to the fancy or design of its framer?» (Crossick 1991:160). Crossick (1991), som studerat saken, ser Thatchers famösa nyliberala uttalande – »there is no things as society, only individuals« – drygt hundratio år senare som en återspeglning av denna tankefigur.

Väl medveten om ovan skisserade problematik hävdar författaren Göran Greider i en bok att det politiska språket kollapsar om man inte återupplivar begreppet arbetarklass. En central poäng är iakttagelsen att

dominerande skikt mer eller mindre ständigt döper om samhället: Post-modernism, post-industrialism, informationssamhälle, kunskapssamhälle, kompetenssamhälle (Greider 1998:15). Arbetarklassen förknippas därmed inte längre med politisk makt. »Gång på gång vevas bilden fram av ett stort medelklassamhälle... (Greider 1998: 21). Vikten av att återigen tala om en arbetarklass i nutida Sverige är att;

Sociala framsteg kommer alltid att kräva handlande från en grupp människor som är stor nog för att på allvar kunna utmana kapitalägarnas makt och som har någorlunda gemensamma intressen. Frågan om arbetarklassens existens handlar dessutom om samhällets självreflexion (Greider 1998: 19).

Göran Greider förnekar inte förekomsten av inre slitningar och motsatta intressen inom den nutida arbetarklassen, men argumenterar ändå för att 55-66% av de förvärvsarbetande i Sverige bör räknas till arbetarklassen i bred mening (Greider 1998:36). Detta kan ställas mot en intressant iakttagelse som gjorts av sociologen Göran Cigéhn. Han hävdar utifrån enkätdata att arbetarklassens klassidentitet för närvarande ser ut att vända från den nedåtgående tendens som kunnat konstateras under efterkrigstiden. Av de som enligt undersökningens kriterier definierats som industriarbetare, respektive tjänstearbetare, ökade de andelar som uppgav sig som tillhörande arbetarklassen mellan 1993 och 1997; från 53% till 67% (för de som klassificerats som industriarbetare) och från 39% till 56% (tjänstearbetare) (Cigéhn 1999).

Totalt uppgav sig dock endast 35 % av hela undersökningspopulationen som tillhörig arbetarklassen, vilket således kan ställas mot de 55-66% »forskadefinierad« arbetarklass som Greider refererar. I denna kategori ingår ...»de som inte bestämmer när maskinerna de står vid ska startas eller slås på eller inte har makt att besluta när butiken de jobbar i ska öppnas eller stängas; de som inte kan befalla över andra på arbetsplatsen« (Greider 1998:36). Greider hävdar vidare att:

... Makten och kontrollen över arbetet hamnar i fokus. Den demokratiska visionen kan inte längre göra halt vid industriportarna eller i entréerna till sjukhusen.[...] Än mer väsentligt är att klassperspektivet gör det lättare för frågor om ekonomisk demokrati, det vill säga ägandet och kontrollen över produktionsmedlen, att äntra scenen (Greider 1998:52).

Sociologen Stefan Svallfors vill också försvara klassbegreppet i en uppmärksam och viktig bok. Det finns dock en viktig nyansskillnad mellan de två böckerna. För Svallfors blir det mer av ett forskningsprogram. Svallfors är noga med att påpeka att den forskning han hänvisar till inte innehåller ...»postulat om att klasskonflikter skulle vara historiens *primus motor*. Den innehåller ingen historieteori, i vilken samhällsformationer skulle följa varann enligt någon inneboende logik. Den hävdar inte ens att klassmotsättningar skulle vara de mest framträdande i olika kapitalistiska länder« (Svallfors 2000:25). Han vill visa hur långt man kan komma med empirisk analys och att det faktiskt är mycket svårt att hänvisa

till empiriska fakta och samtidigt proklamera klass-samhällets död.

Sambanden mellan människors ställning i produktionen och på arbetsmarknaden å den ena sidan, och deras livschanser, ideologier och handlande å den andra, är fortfarande starka (Svallfors 2000:25).

Ett centralt tema i den forskningsinriktning som förs fram är social mobilitet.

...När till exempel gruppen högre tjänstemän växer kraftigt, som den gjort i de industrialiserade länderna under efterkrigstiden, blir möjligheterna för ett arbetarbarn att få ett sådant yrke större (Svallfors 2000:27).

Den absoluta rörligheten mellan olika klasser kan därmed förväntas öka, men detta behöver inte betyda att den *relativa rörligheten* ökar.

...Den senare uttrycker nämligen chansen för att någon med viss klassbakgrund ska uppnå viss position, jämfört med chanserna hos någon med en annan klassbakgrund. [...] Det intressanta med Marshalls och Swifts analyser är att de visar att den *relativa sociala rörligheten* dels förändrats mycket lite i efterkrigstidens Storbritannien, dels att den *skiljer sig ganska lite mellan olika industriländer. Klasssamhället är en seg struktur, och segheten består bland annat i att föräldrar i stor utsträckning förmedlar till sina barn de relativa för- och nackdelar skilda klasspositioner medför* (Svallfors 2000:27 – 28).

Klasser som »oberoende variabler«

De två böcker som refererats här ovan är viktiga, därför att de lär oss något om dagens svenska samhälle som ofta kommer bort i den aktuella »kampen om klass«. Som jag ser det arbetar Svallfors mest konsekvent efter den linje som Erik Olin Wright betecknat som »oberoende variabel-strategin«. ¹³ Svallfors perspektiv är också förankrat i de kriterier för klassanalys som jag skisserat inledningsvis: Resonemanget syftar otvetydigt till en strukturell teori om jämlikhet och fokuserar på människors arbete (kriterium 1 och 2). Däremot ser jag vissa begränsningar i detta perspektiv vad gäller analysen av de övergripande samhällsförändringar som sammanhänger

13 Wright 1997, s. 1 drar en illustrerande parallell mellan klassanalys som en "oberoende variabel specialitet" (inom samhällsvetenskapen) och endokrinologi inom medicinsk forskning... "Endocrinology is monogamous in its explanatory variable – the hormone system – but promiscuous in its dependent variables. Furthermore, in endocrinology it is not an embarrassment to discover that for some problems under investigation hormones turn out not to be very important."

Här bör också nämnas att Goldthorpe snarare betraktar klasser och klassformering som beroende-variabler, där absolut och relativ rörligheten är de processer som skapar klasser.

Vad jag förstår har Sörensen 1991, s. 76 goda argument, när han påstår att Goldthorpe-traditionens analys ändå bär på ett antagande om klasser som rangordnade "empty-places", som inte bara skapas av mobilitet utan föregår denna, och som "riktar" mobiliteten mot positioner förknippade med olika belöningar. Goldthorpe 2000b kapitel 8 och 10 uppfattar jag som ett svar på denna kritik.

med välfärdstjänstearbetets framväxt (kriterium 3). Detta utvecklas stegvis i det kommande.

Starkt förenklat kan »oberoende variabel-strategin« skisseras som följer: 1) Dela in den arbetande befolkningen i några hierarkiskt ordnade kategorier med avseende på deras ställning i produktionen (dock ej för många grupper och klassifikationen bör baseras på människors funktionella och/eller ekonomiska relationer till varandra, eftersom analysen i annat fall kommer uppfattas som stratifieringsforskning snarare än klassanalys).¹⁴ 2) Undersök om det finns starka samband mellan denna »oberoende variabel« och andra viktiga förhållanden i dessa människors liv (inkomster, hälsa, upplevt välbefinnade, politiska åskådningar, föräldrarnas inplacering på klass-skalan, barnens val av och genomförda utbildning, bostadsstandard, osv). 3) Om och när dessa samband visar sig starka – speciellt om och när de förklarar en större andel av variansen än andra tänkbara oberoende variabler – tala då om klass-skillnader.

Genomförs datainsamlingen på rätt sätt och är forskaren en kompetent utövare av statistisk analys, spelar det (inom vissa gränser) ingen avgörande roll hur klassindelningen operationaliseras (Sohlberg & Leiulforsrud 2000:43). Olika undersökningar har stora möjligheter att påvisa liknande samband, även när något varierade klass-

14 Här bör nämnas att Grusky & Weeden 2001 och Grusky & Sörensen 1998 för en i mina ögon övertygande argumentation för att klassanalys har mycket att vinna på genomföras dis-aggregerat i förhållande till vad som är gängse idag. Nackdelen är naturligtvis bl a den svåröverskådlighet som då riskerar att bli fallet.

gränser appliceras på samma population. Detta är en starkt argument för att forskarna ser mönster som också karakteriserar samhällsmedlemmarnas verkliga liv.¹⁵

I Richard Sennets rapport från ett alltmer fragmenterat arbetsliv uppmärksammas dock sociala förändringar som genomsyrar många av de klasspositioner varigenom exempelvis Goldthorpe analyserat industrikapitalismens klasstruktur. Gamla yrkeskunskaper blir oanvändbara och nya krav på ytlig förtrogenhet med arbetsprocessen ger svagt fäste för yrkesidentiteter i traditionell mening. »Flexibla« organisationsformer drabbar allt fler genom oförutsägbara risker som drivs fram av det »otåliga kapitalets förändringshunger« som ständigt letar efter snabb avkastning.¹⁶ Det är ett viktigt empiriskt fynd – om det visar sig vara robust – som Myles & Turegun meddelar i en översikt: »For the most part, wage polarization and growing labor market insecurity have grown within, not between classes, during the 1980s« (Myles & Turegun 1994:120).

15 Sörensen 1991, s. 83 diskuterar svårigheterna att genom sådana samband påvisa den ofta bakomliggande tesen om att klass-schemat utgör en slags karta över rangordnade »empty places» m.a.p något/några eftersträvandvärda värden, som kommer att befolkas av människor oberoende av deras individuella val och egenskaper. Endast genom studier av social mobilitet över tid kan detta problem bearbetas, vilket också är en av Svallfors poänger. Det knepiga är att Goldthorpe-traditionen riskerar att hamna i en cirkelgång i detta avseende; se även not 13.

16 Sennet 1999, s. 33. Se även Sörensen 2000 och Goldthorpe 2000a, s. 1580 som kommenterar dessa förändringar och hävdar att den pågående nedbrytningen av etablerade klassgränser (bestämde enligt Goldthorpe's schema) sannolikt har en gräns.

Även högtbildade och välbetalda yrkeskategorier med större eller mindre aktieposter i företagen utsätts för oförutsägbara risksituationer i ett sådant arbetsliv.

Det verkliga livets kapitalism tar vägar och får effekter som är svåra att förutse och mäta. »Gamla problem« verkar sprida sig och nå »högre upp« klass-strukturen. I förändringsförlopp av genomgripande karaktär kan etablerade klassgränser förlora vedertagen mening. Sannolikt behövs därför både nya »oberoende« och nya »beroendevariabler« för att empiriskt fånga en förändrad samhällsstrukturens mänskliga konsekvenser. Mycket få samhällsvetare har dock gett sig i kast med välfärdstjänstearbetets betydelse för nutida klassförhållanden. Är det verkligen ingenting speciellt med välfärdstjänster?

Klasser som välfärdspolitiska risk- och intressegrupper eller samhällsförändrare?

En viktig skillnad mellan Greider och Svallfors är hur de hanterar klassanalysens teoretiska underbestämning: Å ena sidan Greiders argument för *offentligt ägande* som del i ett mer radikalt betonat resonemang, som dock inte närmare tar sig an den svåra uppgiften att precisera den övergripande bild av samhället som argumentationen byggs upp kring. Blicken vänds mot ekonomisk demokrati. Därmed impliceras att offentlig produktion och offentliga arbetsgivare på något sätt angriper roten till det onda och att klass-skillnader i exempelvis arbetsrelaterad ohälsa därmed kan minska. *Hur* (och i vilken utsträckning) är det svårare att få en bild av.

Å andra sidan Svallfors argument baserade på den moderna samhällsvetenskapens empiriska fundament och en analys i termer av oberoende- och beroende variabler. Slutsatserna tenderar att bli mer systemimmanenta. I den utsträckning som produktions- och konsumtionsfär kan hållas isär på en analytisk nivå och i de mätningar som redovisas, blir det möjligt att också tänka sig att kompensera den ojämlikhet som uppstått i produktionsfären genom interventioner riktade mot konsumtionsfären (och livschanser i övrigt). Svallfors vänder våra blickar mot re-distributiva och kompensatoriska åtgärder. De politiskt styrda offentliga *välfärdssystemen* får en avgörande roll i resonemanget. Hårdraget kan man då tala om klassanalys som ett sätt att identifiera risk- och intressegrupper i relation till välfärdssystemen.¹⁷ Ett välfärdspolitiskt planeringsinstrument.

17 Svallfors 2000, s. 33. Logiskt sett utesluter naturligtvis inte "oberoende variabel strategin" att slutsatser dras om hur variationer kan ske i de "oberoende variablerna", så att utfallen på "beroende sidan" i modellen förändras. Vetenskapligt är det dock tveksamt att dra slutsatsen att exempelvis ett samhälle med majoriteten av invånarna tillhörande "högsta klassen" skulle uppvisa samband mellan oberoende och beroende variabel av samma karaktär och styrka som empiriskt sett mer normala samhällen. Praktiskt/politiskt finns också mycket som talar emot denna typ av slutsatser, eftersom parlamentariskt demokratiska-politiska ingrepp i arbetsförhållanden ej varit möjliga i Sverige sedan 1906 års decemberkompromiss, vilket märkligt nog också kommit att få stor betydelse för den arbetsorganisatoriska utvecklingen inom det offentligt ägda och politiskt styrda välfärdstjänstearbetet; Se vidare Gustafsson 2000a.

Klassanalys enligt »oberoende variabel strategin« – där oberoende variabeln således är ett eller annat klass-schema och beroende variablerna framförallt gäller människors ställning utanför arbetet – riskerar dock att stöta på följande anomali: *En arbetare inom kapitalistiskt vapenindustri kan komma att klassificeras som tillhörande samma klass som ett vårdbiträde på ett offentligt finansierat daghem* (givet att deras arbets-, kvalifikations-, löne- och anställningsförhållanden i stort kan betraktas som lika). Dessa två vitt skilda verksamheters effekter på samhället likställs därmed inom ramarna för den empiriska delen av analysen. I relation till de re-distributiva välfärdsystemen är detta måhända fullt rimligt (både ett vårdbiträde och en arbetare i vapenindustrin kan som individer behöva offentliga trygghetssystem av olika slag, eftersom lön och arbetsvillkor i övrigt inte alltid medger ett drägligt liv). När det gäller dessa två arbetens följder för samhället i stort och på sikt är det enligt min mening dock orimligt att jämföra dessa yrkeskategorier i analysen (det tredje kriteriet på en klassanalys som nämnts inledningsvis åsidosätts).

Svallfors är i sällskap med många nutida sociologer när han återoppar det klass-schema som utvecklats av John Goldthorpe, men det ger enligt min mening begränsade möjligheter att analysera de samhällsförändringar som sammanhänger med just *välståndstjänstearbetets* framväxt under efterkrigstiden.

Huvudkategorierna i detta schema bygger på en klassisk uppdelning mellan *arbetsgivare* (employers; »who buy the labour of others«), *egna småföretagare* (self-employed; »do not buy the labour

of others neither sell their own«) och *anställda* (employees; »sell their labour to an employer or employing organization«) (Goldthorpe 2000b:207). Goldthorpe menar att eftersom de anställda utgör 85-90 procent av samtliga ekonomiskt aktiva i moderna samhällen krävs ytterligare differentiering inom denna grupp. Det klass-schema som konstrueras består av sju huvudkategorier; från klass I (högutbildade professionella, administratörer och företagsledare) till klass VII (okvalificerade manuella arbetare).¹⁸

Den princip som operationaliserats i detta schema fokuserar på *anställningskontraktets* innehåll och utformning genom vilket »de anställda, mot ersättning, underordnar sig arbetsgivarens eller dess ombuds auktoritet« (Goldthorpe 2000b: 211). Beroende på hur svårt det är för

18 Se vidare Goldthorpe 2000b, s. 209, som också redovisar två undergrupper vardera i klass III, IV och VII. På engelska anges klass I som bestående av "professionals, administrators and managers, higher grade" och VIIa som bestående av "non-skilled manual workers (other than in agriculture) och VIIb "agricultural workers".

Sannolikt beroende på att klass-schemat är uttalat icke-marxistiskt, så får ägare och arbetsgivare en oklar placering i detta schema: I många sekundär-redovisningar och tillämpningar av detta klassschema inkluderas ägare i klass I (exempelvis i Esping-Andersen 1993, s. 24 och Bihagen & Katz-Gerro 2000), men förvånande nog ej i den nyligen publicerade teoretiska utläggningen av klass-schemat; Goldthorpe 2000b. Däremot inkluderas ägare (av produktionsmedel) i klass IV abc på följande sätt i Goldthorpe 2000b, s. 209 "small-proprietors and employers and self-employed workers".

arbetsgivaren att övervaka arbetsinsatsen/ arbetsresultatet och beroende på vilka specifika mänskliga kapaciteter som behövs för att utföra arbetet, så krävs olika slags anställningskontrakt för olika typer av arbeten. Den avgörande skillnaden går här mellan å ena sidan klasserna I och II vars kontrakt baseras på en »service relation« till arbetsgivaren och å den andra sidan de övriga klasserna som har renodlade eller blandade former av »arbetskontrakt«:

While the basic labour contract entails a specific wage-based, »money-for-effort« bargain, the service relationship entails a more diffuse and longer-term exchange in which, in turn for service to their employing organization, employees receive »compensation« that comprises important prospective elements relating to salary increments, promotion, employment security, and so on (Goldthorpe 2000a:1578).

Av betydelse för vårt fortsatta resonemang är Goldthorpes analys av den problematik arbetsgivaren ställs inför när denne försöker optimera anställningskontraktet. Ett viktigt antagande är att arbetsgivaren har »initiativet vad gäller utformning och implementering«, men att detta begränsas av restriktioner som bl a uppkommer genom de anställdas individuella eller kollektiva motåtgärder och genom lagstiftning och annan reglering (Goldthorpe 2000b:211). Det primära för hur anställningskontraktet utformas är dock enligt Goldthorpe hur arbetsgivaren hanterar de styrningsproblem som uppkommer genom olika slags arbeten. En typologi med fyra fält konstruerats: den ena dimensionen

handlar om huruvida arbetsgivaren ställs inför hög eller låg grad av svårigheter att *övervaka* arbetsinsats/arbetsresultat och den andra handlar om huruvida produktionen kräver en låg eller hög grad *specifika mänskliga kapaciteter*. Låga värden i båda dimensioner tenderar att leda till »arbetskontrakt« och höga värden i båda avseenden till »servicekontrakt«. Svårigheterna att precisera samtliga krav och motprestationer i ett kontrakt är störst för den typ av arbeten där Goldthorpe finner »servicekontrakt«, men även mer lättövervakade arbeten som kräver begränsade specifika kapaciteter bär på samma grundproblematik:

From the employer's point of view ... a major objective must be that not merely enforcing the compliance of employees with the authority that they have in principle accepted but, further, that of inducing their maximum effort and cooperation in the performance of the work allocated to them. Another way of putting the matter would be to say that within the employment contract employees will always have some non-negligible amount of discretion; and that it will then be of obvious importance to employers and their agents to ensure that this discretion is as far as possible used in ways that support rather than subvert the purposes of the employing organization (Goldthorpe 2000b:212).

Av detta referat av Goldthorpes inflytelserika klass-schema bör framgå vad som också gäller för originaltexten i sin helhet: *Ingenting nämns om politiskt tillsatta arbetsgivare och deras beslutskontext*. Klass-schemat har utvecklats med den idealtypiska bilden av relationen mellan

privata arbetsgivare och deras anställda som ram för analysen. Även om Goldthorpe inte närmare fokuserar på vilka överordnade mål de privata arbetsgivarna försöker uppnå via anställningskontrakt av olika slag, så råder knappast någon osäkerhet om att på konkurrensutsatta marknader måste produktionen anordnas på ett sådant sätt att försäljningen av de varor och tjänster som produceras ger privat avkastning på det ekonomiska kapital som behövs för produktionen. Sett i detta perspektiv blir de offentliga arbetsgivarna på välfärdsproduktionens område en anomali, eftersom produktionen ej tillskapats för försäljning till vinstgivande pris. I likhet med andra anomalier ställs forskningen inför två huvudalternativ: Att gå förbi problemet eller att försöka bearbeta det.

Vad är speciellt med välfärdstjänstearbete?

Jag hävdar att när det gäller moderna industrikapitalistiska samhällen med en omfattande offentlig sektor är det nödvändigt att dra in frågan om statens och därmed också den parlamentariska demokratins roll i studier av klassförhållanden; ...»the sometimes massive expansion in welfare state employment implies not only new occupational groups, but also the emergence of a huge production and reward system isolated from the operation of market forces« (Esping-Andersen 1993:19).

Här blir dock kopplingarna till etablerad klassanalys famlande – detta gäller som vi sett även för sådana centralgestalter inom nutida empirisk klassanalys som John

Goldthorpe och Erik Olin Wright¹⁹ – vilket jag hävdar är sakligt sett betydligt svårare att försvara, än om man ser det i ett vetenskapshistoriskt perspektiv; marxistisk analys av statsapparaten roll är fortfarande motsägelsefull och föremål för en omfattande vetenskaplig och politisk debatt (Mayer 1994). Forskningen kompliceras av att det finns olika slags stater, olika delar av »staten« och olika historiska skeden.

Till detta kommer att det offentliga arbetsgivarskapets framväxt och roll på välfärdsproduktionens område är ett så gott som obearbetat forskningsområde (Gustafsson 2000a, kap 3). Trots bristen på forskning kan ändå en iakttagelse med principiell räckvidd och sannolika empiriska konsekvenser göras: Politiskt tillsatta arbetsgivare på välfärdsproduktionens

19 Se även Esping-Andersens 1993 kommentar, s. 12 ff.

Wright 1997 kap 15 tillför dock dimensionen anställning hos privata eller offentliga arbetsgivare i kapitlet "Class, state employment and consciousness". Han hävdar att i en jämförelse mellan USA och Sverige, är anti-kapitalistiska och pro-statliga attityder mest utbredda bland arbetare i den svenska välfärdsstaten. Attityderna behandlas då som beroende-variabler. Man kan dock inte av hans text få ett svar på frågan om huruvida privat-offentlig anställning betraktas som en oberoende variabel – teoretiskt jämställd med klassposition – eller om arbetsgivar-variabeln betraktas som mellanliggande i denna analys. Ett analogt problem uppstår, vad jag förstår, med en liknande analys som görs av Alestalo, Bislev & Furåker 1991, s111 ff. De kommer fram till att ... "there is no reason to consider public employees as a class of their own", eftersom attitydbildningen hos privat- respektive offentliganställda inte uppvisade systematiska skillnader.

område har både andra huvudmän och andra uppdrag än privata arbetsgivare:

- Offentliga arbetsgivare äger inte sina organisationer och *arbetar på uppdrag av röstberättigade medborgare*. De har därmed endast delegerad makt av villkorlig natur. Privata arbetsgivare arbetar däremot på de uppdrag man formellt sett själva sätter upp för verksamheten inom ramarna för den privata äganderättens gränser.
- Offentliga arbetsgivare har på välfärdstjänsternas område vanligen mer eller mindre uttalade *samhällsförändrande uppdrag*. Utan anspråk på att vara täckande kan följande exempel nämnas: folkundervisning, folkfostern, dekommodifiering, folkhälsans höjande, demokratisering och social integrering. Privata arbetsgivare saknar vanligen sådana uppdrag.

På välfärdstjänsteområdet bör dessutom de implicita och explicita arbetskontrakten snarare karakteriseras som omfattande en »trekantsrelation«, än som ett kontrakt mellan arbetsgivare och arbetstagare. Detta gäller oberoende av om arbetsgivarskapet är offentligt eller ej:

- Välfärdstjänsteproduktion handlar väsentligen om att skapa och upprätthålla relationer mellan *tre (eventuellt fyra) parter*; arbetsgivare-arbetstagare-hjälptagare/medborgare. Vad som rimligen betecknas »omsorgsrationalitet«, dess innebörd och inbyggda dilemman varierar kontextuellt bl a beroende på

de behov hjälptagaren bär med sig in i de relationer som etableras och hur dessa bemöts och förändras under välfärdstjänsterbetets genomförande (Waerness 1996). Relationen arbetsgivare-arbetstagare i varuproduktion (och i servicearbete av traditionellt slag) kan mer adekvat fångas genom exempelvis Goldthorpes analys av anställningskontrakt och genom begreppet »löntagarrationalitet«.

Jens Hoff hävdade för drygt femton år sedan i en artikel att statens *raison d'être* är intressant i analysen av nutida klassförhållanden (och inte bara arbetsvillkor och exploateringsförhållanden inom den kapitalistiskt drivna delen av ekonomin).²⁰ Han delar staten i en traditionell offentlig byråkrati och vad som tentativt benämns »välfärdsbyråkrati« (för Sveriges del handlar det senare snarast om välfärdstjänsteproducerande kommuner). Dessa två institutionella system har olika historisk bakgrund och roll i den vidare samhällsutvecklingen....

there [...] exists a structural relation of dominance and subordination between the

²⁰ Hoff 1985. Wright 1997, s. 463 hänvisar till Hoff och ansluter sig till honom på denna punkt. Alestalo, Bislav & Furåker 1991, s. 101 har dock uppmärksammat en viktig – och vad jag förstår giltig – komplikation med Hoff's perspektiv ur klassteoretisk synvinkel (denna synes Wright ej känna till). De hävdar att Hoff's perspektiv medför att de offentligt anställda betraktas som konkurrerande intressegrupper i välfärdsstatens hägn. Jag instämmer i detta; det är tveksamt om denna analys fortfarande kan betraktas om en klassanalys i vedertagen mening.

classical bureaucracies and the welfare bureaucracies. This is because the repressive state apparatus make up the nucleus of capitalist state power as they, in the last instance, guarantee the reproduction of the capitalist social formation. [...] There thus seems to be also a material basis for conflicting interests between the classical and the welfare bureaucracies (Hoff 1985:221).

Välfärdstjänstearbete enligt teorin om kommunikativ handling

Den analys jag här föreslår följer inte den marxistiska vägen i så måtto att den fokuserar på klassintressen ...»material basis for conflicting interests«... (jfr citatet ovan).²¹ Så länge vi saknar möjligheter till empiriska studier av exploatering hävdar jag att vi bör söka efter andra samhällsförändrande – men ändå klassrelaterade – förhållanden än sådana som har med klassintressen och klassformering att göra. När det gäller välfärdstjänstearbetet argumenterar jag för att vi i ökad utsträckning bör intressera oss för *ambivalenta och sammansatta förhållningssätt inom en*

21 Här bör också nämnas den viktiga kritik av marxistisk samhällsvetenskap som utgår från begreppet klassintresse och som framförts av Bertilsson & Eyerman 1979. Mayer 1994 framhåller att analytisk marxism fokuserar på materiellt intresse som klassanalysens utgångspunkt, men symptomatiskt enligt min mening är att i Mayers för övrigt klara framställning, letar läsaren förgäves efter en definition av begreppet materiellt intresse och hänvisningar till hur detta kan mätas empiriskt.

*och samma individ, inom en och samma yrkeskategorin och inom olika klasser. Ett skäl har redovisats ovan (verksamhetens komplexitet beroende på att tre parter är indragna), men också därför att statsapparaters duala roll är speciellt framträdande i dessa sammanhang.*²²

The class nature of the state, and its subordination to the continuance of the accumulation of capital, place upon it dual roles of social control and the provision of services necessary in any complex society, such as education and public health. Although analytically separate, in practice these two roles are frequently combined in particular occupations (Carter & Fairbrother 1995: 138, min understrykning).

Genom att analysera själva *välfärdstjänsterna* och deras specifika organisationsformer kan vi hitta infallsvinklar som för oss vidare. Jürgen Habermas forskargärning är ett försök att vidareutveckla marxismen (Love 1995: 49, Carleheden 1996). Habermas utgår från iakttagelsen att Marx (men även Max Weber som ofta betraktas som en motpol till Marx) var fångad av ett inskränkt handlingsbegrepp, som gör arbete med materiella ting till mönster för förståelsen av andra typer av mänskligt handlande. Denna tidsbestämda uppfattning om »praxis«, som först och främst en fråga om framställning av materiella förnödenheter och ting, har inskränkt marxismens perspektiv.

22 Se även Ahrne, Ekerwald & Leiufrud 1995, s.56, Hoff 1985, s. 210-21, Therborn 1987, s. 250 och Wright 1997, s. 463.

En konsekvens av denna betoning på arbetet blev att Marx tenderade att betrakta 'överbyggnaden' (d v s staten: rätt och politik) som epifenomen. Han kunde därmed inte förutse välfärdsstatens uppkomst och framtida betydelse för att neutralisera den klasskonflikt som annars hade sprängt det moderna samhället. Problemet med detta är emellertid inte i första hand den dåliga framtidsprognosen, utan att betoningen av produktion ledde till en naiv syn på politisk makt (Carleheden 1996:85-86).

Ett sätt att uttrycka saken är att kapitalismen och klassiska samhällsvetenskapliga analyser fångats av arbetsbegreppets logik (Carleheden 1996:92). Exempel härpå är inte endast att moderna välfärdsystem förutsätter en ekonomisk tillväxt – vilket i sin tur bygger på ett alltmer produktivt utnyttjande av mänskligt arbete – utan också att det politiska tänkandet tenderat att fångas av den *subjekt-objekt logik* som karakteriserar arbetet i industrikapitalismen. Habermas hävdar dock att till syvende och sist förutsätter både samhällets reproduktion och förändring *mellanmänsklig* kommunikation, d v s ett förnuft som enbart kan ha sina rötter i människors ömsesidiga och förståelseinriktade relationer till varandra. Med en förenkling kan man uttrycka det som att Habermas undersöker moderna, högproduktiva och differentierade kapitalistiska samhällets möjligheter att på sikt (för)bli förnuftiga och rationella i en mening som avviker från snävt målinriktad teknisk (ekonomisk) rationalitet.

Kärt barn har många namn skriver den svenske sociologen Carleheden när han redovisar distinktionen mellan »arbete

och interaktion«, som dök upp i Habermas skrifter mot slutet av 1960-talet.²³ Denna analytiska distinktion är grundläggande för hela teorin om kommunikativt handlande.

Den mest korrekta terminologin idag är dock 'framgångsorienterad och samförståndsorienterad handling' [...] Arbete är ett begrepp som primärt betecknar människans *instrumentella förhållande till naturen*. Interaktion däremot handlar om *människors kommunikativa förhållande till varandra*. Arbete handlar om ett *subjekts förhållande till ett objekt*. Interaktion handlar om ett *subjekts förhållande till ett annat subjekt, eller, som Habermas brukar uttrycka det, ett intersubjektivt förhållande* (Carleheden 1996:77-78).

Redan titeln på en ofta citerad artikel av en engelsk forskare, som studerat vårdverksamhetens krav och dilemman indikerar att distinktionen mellan arbete och interaktion har stor och avgörande betydelse, för att man skall kunna förstå vad som karakteriserar just välfärdstjänstearbete. När Nicky James sammanfattar sin artikel i rubriken; *Care = Organisation + Physical labour + Emotional labour*, är poängen att understryka att vård består av både subjekt-objekt relationer (physical labour) och subjekt-subjekt relationer (emotional labour och organisation) (James 1992).

23 De interna idehistoriska sammanhangen i Habermas omfattande forskargärning är föremål för en egen bransch inom samhällsvetenskapen – någon har träffande talat om "Habermas LTD" – och förbigås här. En bra kortversion finns i ett appendix (s. 143-149) till Reese-Schäfers 1998 välskrivna introduktion.

Habermas ger med sin teori ett möjligt samhällsteoretiskt fundament för denna analys. Genom Habermas koppling till språkfilosofi kan vi också inse att välfärdstjänstearbete faktiskt *kräver ett samtidigt hanterande av tre slags relationer* mellan de som är indragna i en vård- eller hjälpsituation av något slag.

...Det handlar om att göra sig förstådd med någon om något. Habermas finner i språket tre världsrelationer; relationer till en subjektiv värld av upplevelser (sig), till en objektiv värld av fakta (om något) och till en social värld av normer (med någon). En förutsättning för att uppnå samförstånd är att vi kan relatera oss till alla dessa tre världar på en gång-även om någon av dem ofta står i centrum (Carleheden 1996:31).

Mark Warren hävdar med hänvisning till det perspektiv Habermas representerar att social differentiering »öppnar upp för demokrati« i moderna samhällen (Warren 1996:248). Resonemanget ansluter till ett centralt tema inom social teori som utgår från iakttagelsen att när samhällets organisation blir alltmer komplext (institutionellt, kulturellt, socialt), leder detta bl a till ökande svårigheter för individen att förena olika roller, värdesystem och mål (Waters 1994 kapitel 9). Allt fler vardagliga relationer och problemställningar får en omtvistad och i denna mening »politisk« karaktär i moderna och komplexa samhällen»that is, resolutions that are negotiated, compromised, agreed or imposed, rather than a result of traditions, habits, or automatic structures or mechanisms such as markets« (Warren 1996:248).

Det handlar om den alltmer känsliga och osäkra sociala integrationen i vad Jürgen Habermas benämner post-konventionella samhällen.²⁴ I det fall människors relationer till den objektiva världen (via instrumentellt, framgångsorienterat handlande på exempelvis en marknad) ensidigt fokuseras, så tenderar samhällsutvecklingen att få en slagsida mot alltmer komplexa system, utan att detta ger människorna mening eller ökar deras frihet. *Det är en ytterligt ömtålig process som måste hållas vid liv för att inte den sociala integrationen skall bryta samman i moderna samhällen:*

... a lifeworld can be regarded as rationalized to the extent that it permits interactions that are not guided by normatively ascribed agreements but – directly or indirectly – by communicatively achieved understanding.[...] In a rationalized lifeworld the need for achieving understanding is met less and less by a reservoir of traditionally certified interpretations immune from criticism; at the level of a completely decentered understanding of the world, the need for consensus must be met more and more frequently by risky, because rationally motivated, agreement... (Habermas 1984:340).

Det är svårt, för att inte säga omöjligt, att tänka sig ett välfärdstjänstearbete som pågår, utan att vardagliga vanor, normer och etiska förhållningssätt gång efter annan visar sig otillräckliga som »automatiska regulatorer« för de närmast berörda. En

²⁴ Jag ägnar stora delar av en bok till att utveckla den analys, som här skisseras; se Gustafsson 2000a.

mängd beslut tas på ömse sidor i de relationer som etableras mellan lärare-elev, läkare-patient, vårdbiträde-hjälptagare. Habermas analys kan uppfattas som en språkfilosofiskt och sociologiskt förankrad argumentation för att detta slags relationer kan (och bör) grundas på *ömsesidigt samförståndsoorienterat handlande*. Detta innebär bl a att argument och motargument måste prövas i en bred dialog mellan de närmsta berörda. Handlingskoordinering genom tradition, makt eller via ekonomiska och politiska system (»kolonisering«) hotar att på sikt bryta ner samhällets förmåga till reflexiv styrning. Moderna samhällens livsvärld är *både* sårbara för kolonisering *och* bär på en bred förnuftspotential »som öppnar upp för demokrati«. Min poäng är att jag hävdar att en viktig del av samhällets moraliska och etiska frågor – som ytterst kräver vad Habermas kallar samförståndsoorienterat handlande – föds i och genom de relationer som bär fram välfärdstjänstearbetet.

Om den skisserade analysen är riktig står det klart att välfärdstjänstearbetet inte bara representerar någonting historiskt nytt när det förekommer i form av betalt arbete. Välfärdstjänstearbete bör även betraktas som någonting »mer« eller snarare »annorlunda« än de arbeten som hittills karakteriserat samhällen vars formella (organiserade) relationer domineras av subjekt-objekt relationer. Social integration, samförståndsoorienterat handlande och solidaritet kan inte kommenderas fram. Ovanifrånstyrning genom traditionella arbetskontrakt eller styrning genom marknadsrelationer riskerar att urholka verksamhetens karaktär, eftersom välfärds-

tjänster enligt analysen väsentligen skapas genom samförståndsoorienterat handlande. Ser man på frambringandet av dessa tjänster som en verksamhet där »det handlar om att göra *sig* förstadd *med* någon *om* något« – och inte som ett företags- och organisationsproblem i traditionell mening – finns det skäl att gå utöver en begreppsapparat som knyter sig till »arbetssamhällets« logik. Drygt tjugo procent av de aktiva på den svenska arbetsmarknaden arbetar idag med den typ av verksamhet vi här diskuterar. Detta är ett annat samhälle än ett samhälle där arbete fokuserar på tillverkning och cirkulation av materiella varor. De intersubjektiva och samförståndsoorienterade handlingarna är en viktig aspekt på »nästa« samhälle.

Välfärdstjänstearbetets icke klass-specifika effekter

Vilka följder för klassanalysen får då denna syn på välfärdstjänstearbetet?

När det gäller den omvandling av människors livsvillkor som sker genom välfärdstjänstearbetets subjekt-subjekt relationer postulerar jag att vi har att göra med icke klass-specifika effekter. Både den som ger hjälp i form av undervisning, vård och omsorg eller vad det vara månne och den som »tar emot« hjälpen påverkas av de gemensamma relationer som etableras. Välfärdstjänster kan varken produceras eller konsumeras individuellt; det handlar om en relationsburen verksamhet. Detta är ett av skälen till varför allt tal om hjälptagare som konsumenter och kunder är grovt missvisande. Hjälptagaren tar egentligen

inte emot en färdig entitet hjälp; han/hon är medproducent. Och det som produceras är ofta någonting annat än enbart »hjälp« och vanligen är inte heller »service« en adekvat beteckning. Det som också skapas är exempelvis »manlig och kvinnlig« identitet, förmåga och vilja till solidaritet och inte minst; tillit inför framtiden i både individuella och kollektiva avseenden.

Enligt Jürgen Habermas bär kommunikativt handlande fram vad vi för enkelhetens skull kan kalla samhällets sociala infrastruktur. Valfärdstjänstearbetet påverkar samhällets *sociala integration*, som kan ses som en kollektiv nytthet. Habermas varning för att ekonomisk och politisk kolonisering av livsvärldens relationer kan leda att den kommunikativt grundade rationaliteten bryts ner, skall också uppfattas som en varning för att vi står inför en kollektiv – om man så vill klass-överskridande – risksituation i dessa sammanhang. Nancy Fraser sammanfattar tankegången:

The most ambivalent welfare measures are those concerned with things like health care, care of the elderly, education, and family law. For when bureaucratic and monetary media structure these things, they intrude upon »core domains« of the lifeworld. They turn over symbolic reproduction functions like socialization and solidarity formation to system-integration mechanisms which position people as strategically acting, self-interested monads. But given the inherently symbolic character of these functions, and given their internal relation to social-integration, the results, necessarily are »pathological« (Fraser 1985:120).

Valfärdstjänstearbetets externa och interna klass-specifika effekter

I rubriken föreslås en distinktion, som jag hoppas kan bidra till en mer precis analys: Med klass-specifika effekter avses sådana beroendevariabler som kan mätas och analyseras inom ramarna för vad som här tidigare benämnts »oberoende variabelstrategin«. Distinktionen mellan externa och interna effekter kräver dock förändringar på »oberoende-sidan« vid upplägningen av empiriska undersökningar – klass-schemat konstrueras så att det också omfattar offentliga arbetsgivare och olika kategorier av valfärdstjänstepersonal – men i övrigt tillämpas etablerad empirisk forskningsmetodik.

Det som med en sådan uppläggning betecknas valfärdstjänstearbetets externa klass-specifika effekter är betydligt mer undersökta, än de interna klass-specifika effekter som här primärt står i fokus. Jag skall därför ej närmare utveckla den »externa problematiken«. Fördelningen av valfärdstjänster bland befolkningen, dess olika utformning och innehåll för olika klasser och dess nettoeffekter avseende hälsa, ekonomi och livschanser i övrigt är centrala frågor i denna forskning. Jag ser i dessa sammanhang ingen principiell skillnad mellan studier av de statliga (och i en framtid möjligen alltmer privata) socialförsäkringssystemens klass-specifika effekter och de kommunala (eller privata) välfärdstjänsternas re-distributiva effekter.

Därmed kommer vi in på vad som här betecknas internt klass-specifika effekter. Vi vet redan idag att svenskt välfärds-

tjänstearbete sliter hårt på dem som utför det (Bäckman 2001, Petterson 1999, Gustafsson & Petterson 1999). Mycket arbete återstår dock innan den »oberoende variabel strategin« är uttömd på detta fält. Vi vet exempelvis ingenting om huruvida privata vinstdrivna entreprenörer organiserar arbetet mer eller mindre utslitande för personalen – och huruvida ökande eller minskande interna klasskillnader kan konstateras – jämfört med situationen hos offentliga arbetsgivare (Gustafsson 1999 och Wallenberg 2000).

Jag föreslår således att man även här arbetar enligt »oberoende variabelstrategin«, vilket då innebär att den hittills omätbara exploateringsproblematiken kopplas loss från empirisk forskning om skillnader mellan olika klasser av välfärdstjänstproducenter. Om man på detta sätt så småningom kapitulerar inför de stora svårigheterna att empiriskt studera ekonomisk exploatering, så vinner man samtidigt möjligheten att kunna inkludera hela vårt nuvarande samhälles »arbetsgivar-klass« i studiet av klassförhållanden: *de politiskt tillsatta förvaltarna av det offentliga arbetsgivar-skapet kan då bli föremål för en empirisk klassanalys*.²⁵ Hur gestaltar sig mobiliteten in och ut ur denna klass? Från vilka andra klasser rekryteras dess medlemmar? Vilka arbetsvillkor, lönevillkor och sociala nätverk

formar dess livsvillkor och ideologi? Vilka skillnader och likheter kan vi konstatera mellan privata och offentliga arbetsgivares sätt att hantera styrningsrelationerna till de anställda? (Gustafsson & Szebehely 2002)

Beteckningen »klass« skall när det gäller politiker (i deras roll som arbetsgivare) uppfattas som tentativ: Att tala om en klass av förtroendevalda (politiskt tillsatta) arbetsgivare kan uppfattas som både provocerande och missledande, eftersom det implicerar en formering till klass med (klass)egoistiska intressen i etablerad mening (jfr »klass für sich«). Delvis är detta en empirisk fråga, delvis en fråga om begreppsutveckling.

Så länge vi kan konstatera empiriska skillnader mellan de klasspositioner som studeras med en sådan uppläggning, hävdar jag att det ändå är rimligt att betrakta dessa som välfärdstjänstearbetets interna klass-specifika aspekter. Begreppet klass förankras då i en analytisk förståelse av samhället som kapitalistiskt (och i den närmare preciseringen av punkterna 1-3 i inledningen) och knyter sig inte längre nödvändigtvis till analyser av exploateringsförhållanden. Detta innebär då också att klassanalysen frikopplas från det klassiska marxistiska »kravet« att syfta till en utredning om samhällsförändring *via* intressepositioner (»klass an sich«) och klassformering/klasshandlande (»klass für sich«). Välfärdstjänstearbetets samhällsförändrande kraft kan studeras mer explorativt och behöver därmed inte pressas in i ett förutbestämt teoretiskt schema. Det är då viktigt att vara klar över att de eventuellt empiriskt konstaterade klass-skillnaderna inte i sig utgör en klassanalys. För detta krävs en vidare

25 Här bör nämnas att Esping-Andersen 1993, s. 24-25, när han skisserar på en fordistisk och en post-industriell klasshierarki, inbegriper ägare i den "högsta" klassen i den fordistiska hierarkin, men utan närmare kommentarer utesluter politiker på motsvarande position i den post-fordistiska hierarkin (där ingår enbart professionals and scientists).

tolkning av materialet och den kommer med all sannolikhet att bli både teoretiskt underbestämd och omtvistad. *Min bedömning är att den klassanalytiska tolkningen inte slutgiltigt kan verifieras empiriskt*, utan bör behandlas som inlägg i en vetenskaplig diskurs. Sådana har per definition inga slutgiltiga lösningar.

Nästa klassamhälle?

I Jürgen Habermas teori om kommunikativ handling har de ekonomiska och politiska systemens kolonisering av livsvärlden ställningen som icke-klass specifika effekter av välfärdskapitalismen. I denna essä har jag försöksvis applicerat denna analys på välfärdstjänstearbetet, men framförallt sökt efter kopplingar till klassteori. Möjligen kan resultaten paradoxalt sammanfattas som att marxistisk klassanalys bör modifieras i så stor utsträckning att man kan tala om ett övergivande, just för att de syften som skisserats inledningsvis ska kunna uppnås även fortsättningsvis.

Min slutsats blir att dem som vill behålla detta ambitiösa syfte bör utveckla en klassanalys för »nästa« samhälle. Jag hävdar också att vi redan lever i »nästa« kapitalistiska samhälle och att detta bär på *både förändrade klass-specifika förhållanden och växande icke-klass specifika förändringskrafter*. Välfärdstjänstearbetet bör ges en mer framträdande plats i analysen av detta samhälle.

I etablerade klassamhällens materiella varuproduktion och individuellt inriktade serviceproduktion är det möjligt att skilja mellan å ena sidan effekter på *producenten*

och å den andra sidan effekter på *konsumenten*. I den mån sådan produktion förekommer i »nästa samhälle« – och det finns inga skäl anta att den skulle upphöra – kan vad som här benämnts »oberoende variabelstrategin« användas för beskrivning och analys: Bilarbetaren kan vara arbetare i produktionen och medelklass i konsumtionsfären. Och servicearbetaren på en restaurang kan själv gå på lyxkrog och åtminstone i sin konsumentroll, för en stund, framstå som tillhörig överklassen. Därför är det principiellt sett möjligt att genom välfärdstatliga interventioner »kompensera bort« de klass-specifika effekter som kan identifieras med hjälp av »oberoende variabelstrategin«. Detta kan möjligen betecknas som kapitalismens systemimmanenta utopi; genom re-distributiva välfärdssystem kan ojämlikhet som genereras i produktionen i bästa fall kompenseras bort inom konsumtionsfären. Även »välfärdstjänsteproduktion« kan analyseras i detta perspektiv och det är naturligtvis rimligt att även »välfärdstjänsteproducenter« kompenseras för de oönskade eller skadliga effekter som uppstår under arbetstid.

Genom att införa distinktionen mellan externa och interna klass-specifika effekter kan man fästa uppmärksamheten på det historiskt sett nya fenomen som uppträder i välfärdstjänsteproduktion av olika slag; *framväxten av demokratiskt valda arbetsgivare i stor skala, ofta med en eller annan form av samhällsförändrande uppdrag*. De sällan undersökta interna klass-specifika effekterna uppkommer som en följd av hur denna medborgerligt delegerade arbetsgivarvakt utövas. Vi saknar dock en empiriskt underlag för en närmare analys av

hur dessa relationer konstitueras, hur och varför de förändras och de »interna« politiska och sociala konsekvenserna av denna maktutövning på medborgarnas vägnar (varav nästan en fjärdedel dessutom själva är objekt för denna styrning i egenskap av välfärdstjänstpersonal).

Utan att förringa värdet av de praktiska följderna av klassanalys enligt »oberoende variabel-strategin« – speciellt när den används för att identifiera risk- och intressegrupper i förhållande till välfärdssystemen – har jag hävdat att detta perspektiv riskerar att begränsa analysen av välfärdstjänstarbetets samhällsförändrande kraft.

Det är hög tid för klassanalyser av »nästa« samhälle. En central skillnad mellan, låt oss säga undersköterskan och bilarbetaren, är att den senare måste sam-

ordna sitt handlande med andra arbetare för att förändra samhället i dess grundvalar (detta gäller i princip vid både utom- och inomparlamentariskt »klasshandlande«). *Välfärdstjänstearbete, däremot, förändrar kapitalistiska samhällen i sociala, maktmässiga och organisatoriska avseenden, vare sig något klasshandlande kommer till stånd eller ej.* Huruvida dessa icke-klass specifika samhälleliga aspekter betraktas som välfärdstjänstarbetets privilegium eller förbannelse, beror naturligtvis på vilket innehåll dessa tjänster får, hur de distribueras bland samhällets medborgare och vilket slags samhällseffekter som uppkommer denna väg. De icke-klass specifika effekter vi talar om genereras direkt genom verksamheten och via beslut av parlamentariskt tillsatta arbetsgivare.

Litteratur

- Abrahamsson, B. (1986) *Varför finns organisationer? Kollektiv handling, yttre krafter och inre logik.* Stockholm: Norstedts.
- Abrams, P. (1982) *Historical Sociology.* Somerset: Open Books Publishing.
- Ahrne, G., Ekerwald, H. & Leiulfstrud, H. (1995) *Klasssamhällets förändring.* Lund: Arkiv förlag.
- Alestalo, M., Bislev, S. & Furåker, B. (1991) »Public Employment and Class Formation« i Kolberg, J.E. (ed) *The Welfare State as Employer.* London: M. E. Sharpe Inc.
- Anderson, M. (1988) »The Language of Class in Twentieth-Century America.« *Social Science History* vol. 12 nr 4, s. 349-375.
- Bengtsson, A-L. (2000) »Karolinska vill sälja vård till Skandiaförsäkrade.« *Dagens medicin*, nr 43, tisdag 24 oktober.
- Bertilsson, M & Eyerman, R. (1979) »Interest as a Problematic Concept in Marxist Social Science.« *Acta Sociologica* vol. 22 nr 4, s. 361-375.
- Bihagen, E. & Katz-Gerro, T. (2000) »Culture consumption in Sweden: The stability of gender differences.« *Poetics* vol. 27, s. 327-349.
- Bislev, S. (1981) »De statsanställda mellanskiktens handlingsmöjligheter – offentligt anställdas klassposition och möjligheter till fackligt och politiskt agerande.« *Häftan för Kritiska Studier* vol. 14 nr 4, s. 24-42.
- Breen, R. & Rottman, D. (1995) »Class Analysis and Class Theory.« *Sociology* vol. 29 nr 3, s. 453-473.
- Briggs, A. (1967) »The Language of Class in Early Nineteenth-Century England« i Briggs, A. & Saville, J. (ed.) *Essays in Labour History.* London: Macmillan.
- Burris, V. (1986) »The Discovery of the New

- Middle Class.« *Theory and Society* vol. 15, s. 317-349.
- Butler, T. (1995) »The debate over the middle classes« i Butler, T. & Savage, M. (ed) *Social Change and the Middle Classes*. London: UCL Press.
- Bäckman, O. (2001) »Med välfärdsstaten som arbetsgivare –arbetsmiljön och dess konsekvenser inom välfärdstjänsteområdet under 1990-talet«, i SOU 2001:52 Szebehely, M (red.) *Välfärdstjänster i omvandling*.
- Calvert, P. (1982) *The Concept of Class. An Historical Introduction*. New York: St. Martin's Press.
- Carleheden, M. (1996) *Det andra moderna -Om Jürgen Habermas och den samhällsteoretiska diskursen om det moderna*. Göteborg: Daidalos.
- Carter, B. & Fairbrother, P. (1995) »The remaking of the state middle class« i Butler, T. & Savage, M. (ed) *Social Change and the Middle Classes*. London: UCL Press.
- Castells, M. (1999) *Informationsålder. Ekonomi, samhälle och kultur. Band I Nätverkssamhällets framväxt*. Göteborg: Daidalos.
- Castro, F. W. (1992) *Bortom den nya medelklassen. Durkheim och de moderna professionella yrkesgrupperna*. Stockholm/Stehag: Symposium Graduale.
- Cigéhn, G. (1999) »Klassidentitet vid seklets slut.« *Sociologisk Forskning* vol. 36 nr 1, s. 121-139.
- Corfield, P. J. (1991) »Class by name and number in eighteenth-century Britain« i Corfield, P. J. (ed) *Language, History and Class*. Oxford: Basil Blackwell.
- Crossick, G. (1991) »From gentlemen to the residuum: languages of social description in Victorian Britain.« i Corfield, P. J. (ed) *Language, History and Class*. Oxford: Basil Blackwell.
- Derber, C. (1983) »Managing professionals –Ideological Proletarianization and Post-Industrial Labor.« *Theory and Society*, vol. 12, s. 309-341.
- Ericsson, T. (1988) *Mellan kapital och arbete Småborgerligheten i Sverige 1850-1914*. Umeå: Acta Universitatis Umensis 86, Almqvist & Wiksell International.
- Esping- Andersen, G. (1993) » Post-industrial Class Structures: An Analytical Framework« i Esping-Andersen, G. (ed.) *Changing Classes. Stratification and Mobility in Post-industrial Societies*. London: Sage.
- Fantasia, R. (1995) »Class Consciousness in Culture, Action, and Social Organization« i *Annual Review of Sociology* vol. 21, s. 269-322.
- Form, W. (1987) »On the degradation of skills« i *Annual Review of Sociology* vol. 13, s. 29-47. Palo Alto, California: Annual reviews inc.
- Fraser, N. (1985) »What's critical about critical theory? The case of Habermas and gender.« *New German Critique* vol.35:Spring-summer.
- Freidson, E. (1984) »The changing nature of professional control« i *Annual Review of Sociology* vol. 10, s. 1-20. Palo Alto, California: Annual reviews inc.
- Freidson, E. (1994) *Professionalism Reborn. Theory, Prophecy and Policy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Gilkeson, J.S. (1995) American Social Scientists and the Domestication of 'Class' 1919-1955. *Journal of the History of the Behavioral Sciences* vol. 31, July, s. 331-346.
- Goldthorpe, J. H. (1995) »The service class revisited« i Butler, T. & Savage, M. (ed) *Social Change and the Middle Classes*. London: UCL Press.
- Goldthorpe, J. H. (2000a) »Symposium on Class Analysis: Rent, Class Conflict, and Class Structure: A Commentary on Sörensen« *American Journal of Sociology* vol. 105 nr 6, s. 1572-82.
- Goldthorpe, J. H. (2000b) *On Sociology. Numbers, Narratives, and the Integration of Research and Theory*. Oxford: Oxford university press.
- Greider, G. (1998) *Arbetarklassens återkomst. Om klasskampen, globaliseringen och framstegstanken*. Stockholm: Bonniers.
- Grusky, D.B. & Sörensen, J.B. (1998) »Can Class Analysis Be Salvaged?« *American Journal of Sociology* vol. 103 nr 5, s. 1187-1234.
- Grusky, D.B & Weeden, K. (2001) »Decomposition Without Death: A Research Agenda for a New Class Analysis«, *Acta Sociologica* 44:3, 203-218.
- Gustafsson, R.Å. (1999) »Den nya ekonomistyrningen och arbetsmiljön« i *De nya styrsystemen inom hälso- och sjukvården. –vad hände med ekonomi, arbetsmiljö och demokrati?* SOU 1999:66, bilaga 1.

- Gustafsson, R. Å. (2000a) *Välfärdstjänstearbetet – dragkampen mellan privat och offentligt i historie-sociologiskt perspektiv*. Göteborg: Daidalos.
- Gustafsson, R. Å. (2000b) »Förändrad vård och omsorg – omorganisering, nedskärning, entreprenadisering« i *Vårdens arbetshälso- och sjukvårdsrapport*. Stockholm: Stockholms läns landsting, Yrkesmedicinska enheten inom Samhällsmedicin.
- Gustafsson, R.Å. & Petterson, I-L. (1999) »En empirisk jämförelse mellan landsting med olika styrmodeller« i *De nya styrsystemen inom hälso- och sjukvården. – vad hände med ekonomi, arbetsmiljö och demokrati?*, SOU 1999: 66, bilaga 1.
- Gustafsson, R. Å. & Szebehely, M. (2002) »Skilda perspektiv på politikerrollen inom äldreomsorgen - om beställar-utförarmodeller i praktiken« *Tidskrift för Velferdsforskning* vol 5 nr 2, s. 68-84.
- Habermas, J. (1984) *The Theory of Communicative Action. Volume 1. Reason and the Rationalization of Society*. London: Heinemann (translated by Thomas McCarthy)
- Hoff, J. (1985) »The Concept of Class and Public Employees.« *Acta Sociologica*, vol. 28 nr 3, s. 207-226.
- James, N. (1992) »Care = Organisation + Physical labour + emotional labour.« *Sociology of Health and Illness*, 14:4, 488-509.
- Larson, M (1980) »Proletarianization and Educated Labor.« *Theory and Society*, vol 9, s. 131-175.
- Lind, H. (1992) *Nationalekonomi i Marx anda*. Stockholm: SNS.
- Love, N.S. (1995) »What's left of Marx?« i White, S.K. (ed) *The Cambridge Companion to Habermas*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lönnroth, J. (1989) *Politisk ekonomi. Svenska och internationella tanketraditioner* Stockholm: Arbetarkultur.
- Magnusson, T. (1990) »Poor-unemployed-worker. A study of key-concepts in the debate on the social problem in Sweden 1839-1913« i Stråth, B. (ed) *Language and the Construction of Class Identities. The Struggle for Discursive Power in Social Organisation: Scandinavia and Germany after 1800*. Göteborg: Historiska institutionen, Göteborgs universitet, Condis Project, report no 3.
- Marx, K. (1973) [1894] *Kapitalet Kritik av den politiska ekonomin, tredje boken*. Lund: Bo Cavefors Bokförlag. Översättning av Ruth Bohman.
- Mayer, T. (1994) *Analytical Marxism*. London: Sage.
- Miller, R. W. (1996) »Social and Political Theory: Class, State, Revolution.« i Carver, T. (ed) *The Cambridge Companion to Marx*. NY: Cambridge University Press.
- Myles, J. & Turegun, A. (1994) »Comparative studies in class structure« i *Annual Review of Sociology*, vol. 20, s. 103-24. Palo Alto, California: Annual reviews inc.
- Petersen, T. (1984) »Class and Exploitation: Description and Ethics. Notes on Roemer's a General Theory of Exploitation and Class.« *Acta Sociologica*, vol. 27 nr 4, s. 323-337.
- Petterson, I-L. (1999) »Vårdens arbetsmiljöer under 1990-talet – En översikt över genomförda studier« i *De nya styrsystemen inom hälso- och sjukvården – Vad hände med ekonomi, arbetsmiljö och demokrati?*, SOU 1999:66, Bilaga 1.
- Pålsson Syll, L. (1991) »Analytisk marxism och exploatering.« *Häftena för Kritiska Studier*, vol 24 nr 1, s. 22-32.
- Pålsson Syll, L. (1998) *De ekonomiska teoriernas historia*. Lund: Studentlitteratur.
- Reese-Schäfer, W. (1998) *Habermas. En introduktion*. Göteborg: Daidalos.
- Roemer, J. (1986) »Should Marxists be interested in exploitation?« i Roemer, J. (ed.) *Analytical Marxism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rueschemeyer, D & Mahoney, J. (2000) »Symposium on Class Analysis: A Neo-Utilitarian Theory of Class?« *American Journal of Sociology* vol. 105 nr 6, s. 1583-91.
- Savage, M. (1995) »Class analysis and social research« i Butler, T. & Savage, M. (ed.) *Social Change and the Middle Classes*. London: UCL Press.
- Schwartz, J. (1995) »In defence of exploitation.« *Economics and Philosophy* vol. 11, s. 275-307.

- Sen, A. (1980) »Om arbetsvärdeteorin Några metodologiska stridsfrågor.« *Häftet för Kritiska Studier* vol.13 nr 5, s. 3-21.
- Sennett, R. (1999) *När karaktären krackelerar: Personliga konsekvenser av att arbeta i den nya kapitalismen*. Stockholm:Atlas.
- Sitton, J.F. (1996) *Recent Marxian Theory. Class formation and Social Conflict in Contemporary Capitalism*. Albany: State University of New York Press.
- Sohlberg, P. & Leiufrud, H.(2000) »Social ojämlikhet, sociala klasser och strukturperspektiv« i Goldberg, T. (red.) *Samhällsproblem*. Lund: Studentlitteratur.
- Stråth, B. (1990) »Production of Meaning, Construction of Class Identities, and Social Meaning« i Stråth, B. (ed) *Language and the Construction of Class Identities. The Struggle for Discursive Power in Social Organisation: Scandinavia and Germany after 1800*. Göteborg: Historiska institutionen, Göteborgs universitet, Condis Project, report no 3.
- Svallfors, S. (2000) *Essäer om klass & politik*. Umeå: Boréa.
- Sörensen, A.B (1991) »On the Usefulness of Class Analysis in Research on Social Mobility and Socioeconomic Inequality.« *Acta Sociologica* vol. 34 nr 2, s. 71-87.
- Sörensen, A.B. (2000) »Symposium on Class Analysis: Towards a Sounder Basis for Class Analysis.« *American Journal of Sociology* vol. 105 nr 6, s. 1523-58.
- Therborn, G. (1987) »Klassernas språk och klasskampens spår« i Bergryd, U. (red) *Den sociologiska fantasin*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Trydegård, G-B. (2001) »Välfärdstjänster till salu – privatisering och alternativa driftformer under 1990-talet« i SOU 2001:52 Szebehely, M (red.) *Välfärdstjänster i omvandling*. Stockholm: Fritzes.
- Waerness, K (1996) »Omsorgsrationalitet. Reflexioner över ett begrepps karriär« i Eliasson, R. (red.) *Omsorgens skiftningar. Begreppet, vardagen, politiken, forskningen*. Lund:Studentlitteratur.
- Wallenberg, J. (2000) *Konkurrens, bolagisering och ändrat huvudmannaskap inom sjukvården. Konsekvenser för personalen. Vad säger forskningen?* Stockholms universitet: Företagsekonomiska institutionen, IKE rapport 2000:92.
- Warren, M.E. (1996) »What should we expect from more democracy? Radically Democratic Responses to Politics.« *Political Theory* vol. 24 nr 2, s. 241-270.
- Waters, M. (1994) *Modern sociological theory*. London: Sage.
- Wright, E.O. (1997) *Class Counts. Comparative Studies in Class Analysis* Cambridge: Cambridge University Press.
- Wright, E.O. (2000) »Symposium on Class Analysis: Class, Exploitation, and Economic Rents: Reflections on Sörensen's 'Sounder basis.' « *American Journal of Sociology* vol. 105 nr 6, s. 1559-82.

Summary

What's special about welfare work? Towards a class analysis for the next society

Modern class analysis tends to treat public employment and especially what is here conceptualised as welfare work – i.e. health care, elder care, education and social work – as anomalies or »service work« without distinguishing features of relevance for class analysis. This holds for Erik Olin Wright and John Goldthorpe in their recent and influential empirical works on class structure. In Sweden employment in this sector amounts to about one fourth of the labour force. The article argues that this calls for an analysis in which this type of work is related both to class theory and to Habermas's theory of communicative action. A frame of reference is presented.

Social changes due to the post-war emergence of welfare work as well as the ongoing tendency to roll back the democratic state from this field can be conceptualised in terms of three aspects: 1, *non*-class-specific effects on the social infrastructure (in terms of, for example, colonising forces or potentials for deliberative democracy in the lifeworld à la Habermas). 2, class-specific *internal* effects connected to changes in relations between public employers (politicians) and different classes of welfare employees. 3, class-specific *external* effects of welfare work pertaining to content, distribution and financing of the social utilities produced in the sector.

Tack

Författaren tackar Erik Bihagen, Walter Korpi, Stefan Svallfors, Lars Udéhn och två anonyma granskare för viktiga synpunkter på manuskriptet.